

Плевенски исторически четения

Pleven Historical Readings

Регионален исторически музей – Плевен
Regional Historical Museum – Pleven

Издание Publication	Съединение и разединение Unification and disunity
Том / година Volume / year	V / 2026
Издател / държава Publisher / country	Регионален исторически музей – Плевен, България Regional Historical Museum – Pleven, Bulgaria
Автор(и) Author(s)	Нели Стоянова Nelly Stoyanova
Институция Affiliation	Регионален исторически музей – Враца Regional Historical Museum - Vratsa
Заглавие Title	СРЪБСКО-ЧЕРНОГОРСКО-ТУРСКАТА ВОЙНА 1876 Г. КАТО ПРОЕКЦИЯ НА СЪЕДИНЕНИЕТО И РАЗЕДИНЕНИЕТО МЕЖДУ БЪЛГАРИ И СЪРБИ ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО THE SERBIAN-MONTENEGRIN-OTTOMAN WAR OF 1876 AS A PROJECTION OF UNITY AND DISUNITY BETWEEN BULGARIANS AND SERBS DURING THE NATIONAL REVIVAL
Страници Pages	88-106
Постоянен адрес Permanent URL	https://plevenhistoricalreadings.eu/articles/phr-5-88/

СРЪБСКО-ЧЕРНОГОРСКО-ТУРСКАТА ВОЙНА 1876 Г. КАТО ПРОЕКЦИЯ НА СЪЕДИНЕНИЕТО И РАЗЕДИНЕНИЕТО МЕЖДУ БЪЛГАРИ И СЪРБИ ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО

Нели Стоянова

Регионален исторически музей – Враца

Резюме: Србско-черногорско-турската война от 1876 г. все още е недостатъчно изследвана тема в българската историография. Поне в частта си за отношенията между българските доброволци и сръбските военни части, участници в нея. Тя е своеобразна проекция на сложните отношения между българи и сърби през целия период на Възраждането и националноосвободителните борби. Тези отношения минават от желание и стъпки за сътрудничество и едновременно действие до подценяване и репресия на българските чети от страна на сръбското командване. Поради обективни и субективни причини не се осъществява и първоначалният замисъл за единодействие между военните действия на запад от земите, населени с българи, и българите във вътрешността на Османската империя.

Поради тези причини в хода на бойните действия постепенно изкрystalлизират истинските намерения на сръбските управляващи, а именно – не да подпомогнат българските освободителни тежнения, а да осъществят собствените си националистически цели за анексиране на Босна и Херцеговина и затвърждаване на сръбските позиции на Балканите.

Ключови думи: Босна и Херцеговина; Србско-турска война; генерал Черняев; Поморавие; южно славянство.

Бурна и наситена с драматични събития е балканската история. Определяни като „барутния погреб на Европа“, Балканите винаги са произвеждали повече история, отколкото могат да понесат (Уинстън Чърчил). Говорим за сложни геополитически обстоятелства, които предопределят години и векове наред проти-

воречиви и изменчиви във времето политически отношения. Не може да се пренебрегнат и манипулативните кроежи на влиятелните европейски държави в различни периоди от развитието на европейската история и вплитането на балканските отношения в сферата на техните интереси.

В същото време Сръбско-черногорско-турската война, на която е посветено това изследване, не е особено приоритетен обект в проучванията на балканските историци. Обикновено тя е фон, на който се развиват събитията, или е самостоятелно изследвано поле, несвързано с конкретна историческа тежест за случващото се във вътрешността на Османската империя през бурната 1876 година. Най-вероятно по някакви политически коректни съображения темата за отношенията между българи и сърби в хода на балканските войни за освобождение не стои във фокуса на вниманието на българските историци от недалечното минало. Дори и към днешна дата няма обективно и цялостно изследване по този проблем.

Много ценен източник на информация както за бойните сражения и ходове на войската, така и за отношенията и противоречията между участници и външни наблюдатели, е възрожденската преса. Макар и не непосредствен свидетел на събитията, посредством кореспонденции, дописки и от позицията на съвременник тя отразява случващото се и в много от случаите е единственият ни досег с него. В някои от изданията са публикувани дописки на участници в събитията, които помагат да разберем от първа ръка какво се е случвало на Балканите през бунтовното лято на 1876 г.

Отделни аспекти на темата са засягани в изследвания, проучващи българското Възраждане и Източната криза, в която въстанието в Босна и Херцеговина и последвалата го Сръбско-черногорско-турска война представляват съществен и основополагащ момент.

Подреждането на сложния пъзел от взаимоотношения между европейските сили ще ни отведе към причините и обстоятелствата, довели до този балкански конфликт, и в същото време, надявам се, ще обясни редица събития, протекли в северозападните български територии.

След Кримската война 1853-1856 г. и разгрома на Русия в нея северната империя предприема политика на изчакване и избягване на агресивна намеса спрямо Османската империя. Неслучайно предпазливите стъпки към постепенно възстановяване на изгубеното влияние са предимно в посока подпомагане на културно-просветната и църковна дейност на подчинените хрис-

тиянски народности. В същото време в Европа се надигат нови политически сили с претенции за разпределяне на територии и влияние. Обединена и силна след Френско-пруската война, Германия е една от най-активните в тази посока. Канцлерът Ото фон Бисмарк има интерес от активизирането на Русия на Балканите и от сблъскването на интересите ѝ със западноевропейските сили Франция и Великобритания. От такъв сценарий Германия би имала определена стратегическа полза. Хитро и ловко, срещайки се с представители на сръбското и австро-унгарското правителство, Бисмарк насочва вниманието им към Босна и Херцеговина, стремейки се да разбърка „балканското блато“, както сам се изразява. На Сърбия е предложена военна помощ, като през пролетта и лятото на 1875 г. към нея са изпратени 60 000 пушки система „Шаспо“. Подкрепяна от Германия и подплашена от апетитите на Виена, Сърбия започва да дрънка оръжие и да се готви за война.

Допълнителен подтик за тези настроения дава избухналото през лятото на 1875 г. въстание в Босна и Херцеговина. Развило се с различен успех и интензитет, то продължава и през следващите години, като служи за разменна монета в интересите на Австро-Унгария, Русия и Сърбия. В хода на последвалата през лятото на 1876 г. сръбско-черногорско-турска война Сърбия поема управлението на Босна и Херцеговина, но тяхното анексиране от централноевропейската империя е бетонирано със споразуменията между нея и Русия в Райхщат (юли 1876 г.) и Будапеща (януари 1877 г.). Споразумения, които, между другото, засягат и България, тъй като с договорката да не се създава голяма славянска държава на Балканите Русия всъщност залага бомба със закъснител на Санстефанския договор.

Но да не изпреварваме събитията и да се върнем в началото на Източната криза, поставено именно с босненско-херцеговинското въстание през 1875 г. Началният етап на въстанието през лятото на същата година катализира революционните процеси в българското възрожденско общество и подтиква „младите“ сили сред емиграцията към действие. Следва потушеното преди още да придобие някакъв размах т. нар. Старозагорско въстание, а следващата стъпка е създаването на Гюргевския комитет и неговият курс към организиране на нова въоръжена акция във вътрешността на Османската империя. Тук, разбира се, няма да се спирам на подготовката на Априлското въстание, тъй като това не е обект на настоящото изследване.

Встрани от „пиянството на един народ“, завладяло българските земи в Османската империя, се случват някои акции, които заслужават внимание. През април 1876 г. Георги Живков (ре-

волюционен деец, след Освобождението виден политик, регент и министър на просвещението) предприема посещение в сръбската столица Белград с цел координиране на действията между сръбското правителство и българите при предстояща военна инициатива. Пребиваващият в Букурещ митрополит Панарет Рашев (същият е вуйчо на Венета Ботева), покровителства акцията и урежда срещата на Живков с дипломатическия агент в Букурещ Петрониевич, който пък му осигурява контакта със Сърбия. По това време в Белград се намират Панайот Волов и Любен Каравелов. На 17 април 1876 г., в сръбското военно министерство се провежда съвещание с участието на Георги Живков, Любен Каравелов, Панайот Хитов и военния министър Тихомир Николич. Сърбия обещава на българите оръжие и съдействие. По-късно е свикана среща с представител на Московския славянски комитет. Решено е войната да бъде обявена в началото на м. май 1876 г.

Каква е целта на всичко, изложено дотук? Очевидна е координацията на българското революционно движение с подготовяните действия на запад от българските територии. Можем да предположим, че предателството на Ненко Терзийски и преждевременното избухване на Априлското въстание са възпрепятствали и осутили тази координация. Трудно може да се градят хипотетични построения, но е сигурно, че едновременното атакуване на Османската империя на няколко фронта – в Босна и Херцеговина, по границите със Сърбия и отвътре от българските въстаници, би затруднило значително нейните действия. Неслучайно в българската история от този период има доста примери за намерения на въстанически лидери да се прехвърлят към Сърбия и да се присъединят към нейните бойни действия. С тази цел легендарните четнически войводи Панайот Хитов и Филип Тотю отказват да оглавят четата „Св. Георги“ (наречена по-късно Ботева) и сформират свои чети на сръбска територия като част от сръбската армия. Неслучайно самият Христо Ботев след героичния поход през Врачанско предвижда преминаване по билото на Балкана към Сърбия и съединяване с армията на ген. Михаил Черняев. Тук можем да илюстрираме с текст от Захари Стоянов, според когото когато селяните питат как ще успеят срещу такава силна империя, апостолите на Априлското въстание им отговарят: „Ние само да почнем, след това Русия и Сърбия веднага идват и бият турците“¹. За съжаление, когато през юни 1876 г. Сърбия и Черна гора сключват помежду си договор за съвместни военни действия срещу Османската империя, въстанието в Бъл-

¹ Стоянов, З. Записки по българските въстания, С 1976 г., с. 372.

гария вече е потопено в кръв. На 30 юни 1876 г. крал Милан (същият, когото 9 години по-късно напердашваме) обявява война на империята, скоро го последва и Черна гора. Формалният повод за началото на бойните действия е защитата на Босна и Херцеговина в продължаващото въстание, но фактическата причина е претенцията на Сърбия за тяхното анексиране.

Вестник „Век“, издаван в Цариград от Марко Балабанов и Христо Т. Стоянов, в своя брой 36 от 7 септември 1875 г. публикува сведения от европейската преса за началото на дипломатическите стъпки, предизвикани от босненско-херцеговинското въстание. Според „Journal de Saint Péterbourg“ идеята принадлежи на Русия, докато според английския „Times“ първоначалното намерение е на Австро-Унгария. Местоположението на Босна и Херцеговина и случващото се с тях кара Европа да следи с интерес реакциите на Сърбия и Черна гора, въпреки че повечето политически реакции са в посока желание за решаване на конфликта с мирни средства. Дори Сърбия и Черна гора. Вестник „Източно време“ публикува информация за събрание на Скупщината в Крагуевац, на което сръбският княз декларира упование в благоволенieto на султана да усмири разбунтувалите се области. На следващия ден Скупщината подминава без внимание молба за помощ от Босна към Сърбия². Във в. „Век“ четем: „Никога може би Сърбия и Черна гора не бяха привлекли върху себе си до такава степен погледите на всеобщата европейска политика, защото никога Европа не беше се намерила в такова положение относно до политическите въззрения върху съдбата на Восток, а по-частно на Балканския полуостров“³.

През пролетта на 1876 г. Русия все още иска мир и не е готова за война, но сръбската позиция вече е променена, нейният външен министър Йован Ристич посещава Босна с окуражаващи думи за предстояща подкрепа от страна на Сърбия⁴.

Още от началото на Босненско-Херцеговинското въстание в Русия се разгръща масово панславянско движение, чийто идеолог е руският философ Алексей Степанович Хомяков. Същият обосновава в 1867 г. идеята за историческата мисия на Сърбия като обединител на част от южното славянство, визирайки най-вече Косово и Македония, отчитайки стремежа на Австро-Унгария да присъедини Босна. Тогава и българската емигрантска Добродетелна дружина повдига въпроса за създаване на южнославянска федерация, в която да се включват и земите, населени с българи.

² в. „Източно време“, бр. 30/6 септември 1875 г.

³ в. „Век“, бр. 40/4 октомври 1875 г.

⁴ в. „Източно време“, бр. 48/ 3 април 1876 г.

Всъщност, именно през 1867 г. революционният комитет в Букурещ инициира среща между представители на Сърбия и на българските революционни дейци, на която е представена „Програма“. Някои от основните пунктове в тази програма, подложени на дискусия, са: съюзът между българи и сърби да се консолидира на братски принцип под името Южнославянска империя; тази империя да бъде съставена от Сърбия и България (в пояснение е добавено, че българската част включва България, Тракия и Македония); глава на общото правителство да бъде действащият сръбски княз; знамето и армията да бъдат общи; законите да се създават заедно и да се превеждат на двата езика; в правителството да има паритет между българи и сърби; общата официална религия да бъде източното православие и да е управлявана от общ синод със смесен състав и т. н. За осъществяването на тази програма е избрана т. нар. „Управа“, състояща се от седем членове⁵. Имената на членовете на Управата не са споменати в документа.

Идеята за изграждане на общ фронт срещу Османската империя в помощ на Босна, Херцеговина и Сърбия (а в някои източници се добавя и България поради зверското потушаване на Априлското въстание) е посрещната с възторг и въодушевление сред руското славянство, а популярният от редица битки в Средна Азия славянофил генерал Михаил Черняев организира отряд от доброволци и се отправя за Белград. Това име става легендарно и сред българските борци за свобода като алтернатива на обречените на неуспех български солови акции във вътрешността на империята. Преди да пристигне в Белград, в Букурещ генерал Черняев се среща с представители на българската емиграция, групирани около БРЦК (който през м. юли 1876 г. се трансформира в Българско централно благотворително общество), с цел прехвърляне на български доброволци към Сърбия. Още в началото на м. март в Букурещ се явяват двама сръбски пратеници – Драгашевич и Живанович, които да договорят участието на българите във войната на Сърбия срещу Османската империя. Формално подписано споразумение няма, но с активното съдействие на стария войвода Панайот Хитов към Кладово се стичат български доброволчески чети.

Успоредяването на българското революционно движение през 1875 и 1876 г. с вълненията на Балканите, най-вече с въстанието

⁵ Mintschev, Iv. Mich. La Serbie et le mouvement national bulgare, Lausanne, Librairie central des Nationalités, 1918, с. 36-37; LaSerbieetlemouvementnationalbulgare : Minchev, IvanMikhail : FreeDownload, Borrow, andStreaming : Internet Archive

в Босна и Херцеговина и подготовката на Сръбското княжество за война, не подлежи на никакво съмнение, въпреки че все още не е утвърдено и неоспорвано мнение в българската историография. Всички срещи и преговори, които се водят с български представители на различно ниво, потвърждават тази теза. В свое писмо от 30 април 1876 г. Кириак Цанков известява генерал Михаил Черняев, че въстанието в Българско вече е в ход, че „връзката със Сърбия трябва да бъде установена на всяка цена“, че „Сърбия трябва да действа с бързина и енергия“ и че „българските чети трябва веднага да прекосят сръбската граница“⁶. В свое писмо от 4 май Димитър Ценович подканя Панайот Хитов в Кладово да се притече на помощ с чета, а Сърбия да не забавя обявяването на война на Турция⁷.

Българите приемат с ентузиазъм вестта за възможността да се включат в бойните действия. За това свидетелстват много сведения във възрожденския печат. В рубриката си „Дописки на Нова България“ едноименният вестник дава сведение, че Стефан Стамболов заедно с Тома Кърджиев е арестуван и затворен, тъй като поискал от Добродетелната дружина парична помощ, за да отиде в Сърбия заедно с войводата Христо Караминков и няколко други момци⁸. Същият вестник в същия брой от 7 август 1876 г. съобщава сведения на участник в събитията, че откъм Бесарабия в Букурещ са пристигнали „няколко вагона с български юнаци, които на заранта заминали за Сърбия“⁹. Вестник „Стара планина“ пък публикува информация, че „всеки, който може (да отдели) стотина гроша, качи се на парахода и замина за Одеса, през където, казват, лесно се отивало за театъра на Сръбско-българския бой против турците. По-добре да умрем на бойното поле, говорят нашите момци, отколкото тук да гинем като овце от ятагана на черкезите или пък да се мъчим с душеберения от гладна смърт. Това състояние на работите трябва да го узнае Европа, която още не е разбрала, че турчинът е турчин и всякога турчин ще си остане“¹⁰. Вестник „XIX век“ в своя дописка от 14 февруари пише: „Насърчени от събитията в Босна и Херцеговина много млади момци излезли от България, както ми казват, да идат в Сърбия през Румъния“¹¹. На 7 август в. „Нова България“ препечатва информация от в. „Русский мир“, в която се съобщава, че

⁶ сб. „100 години от Априлското въстание и Ботевата чета 1876“, С 1976, с. 91, док. № 86.

⁷ Пак там, с. 99, док. № 93.

⁸ в. „Нова България“, бр. 21/7 август 1876 г.

⁹ Пак там

¹⁰ в. „Стара планина“, бр. 3/18 август 1876 г.

¹¹ в. „XIX век“, бр. 7/14 февруари 1876 г., цитиран в сб. „100 години от Априлското въстание и Ботевата чета 1876“, С 1976, с. 60, док. № 51.

„с предишния вапор от Цариград пристигнали 100 души българи и сърби, които отиват на бойното поле; а с последния още 150 души със същата цел“¹².

Военните действия стартират през юни 1876 г. и по предварителен план предвиждат разгръщане на три фронта – Дринско-Ибърски на югозапад, Моравски – на изток към Ниш, и Тимошки – към Видин. От това разпределение ясно личи, че в обсега на действие са включени погранични български територии, което мотивира местното население за активни действия. Още повече, че това е поредна възможност и българският въпрос да получи своето разрешение в единое действие със съседните угнетени народи. Всъщност всички последвали събития показват, че целта на Сърбия е не толкова да подпомогне Босна и Херцеговина, колкото да присъедини към себе си територии, гъсто населени с българи – във Видинско, Пиротско, Косово, Македония и дори Поморавието. Доказателства за преобладаващо мнозинство българи в тези територии се съдържат в редица исторически, географски, етнографски и филологически изследвания от края на XIX и XX век – на Гаврил Занетов, Петър Коледаров, Кръстьо Мисирков, Петър Петров, Елена Грозданова и др. Така че военните действия се съсредоточават на Тимошкия фронт с главнокомандващ подполковник Хорватович и на Моравския фронт с главнокомандващ ген. Черняев. Бойните действия се водят с променлив успех за едната и за другата страна и приключват в края на м. октомври 1876 г. с разгрома на сръбската армия и застъпничеството на Русия, благодарение на което Сърбия запазва старите си територии.

Подробности около развоя на бойните действия са плод на настоящото изследване само дотолкова, доколкото касаят участието на българските чети и доброволци във войната. В следващите редове ще се опитам да покажа, че интересите на българите и сърбите в тази балканска война тотално се разминават.

В своята рубрика „Вънкашни вести“ вестник „Стара планина“, издаван в Букурещ от С. С. Бобчев, пише за участието на две „личности“ във войната – мюсюлманско-турска и славянска. И обяснява: „Казваме мюсюлманско-турска, защото в разредите на турските войски се бият всички мюсюлмански пълчища – кюрди, черкези, арапи, арнаути и пр.; казваме славянска, защото в реда на сръбските войски се сражават и множество други славянски юнаци, между които най-многобройният е българският елемент“¹³.

¹² в. „Нова България“, бр. 21/7 август 1876 г., р. „Разни новини“.

¹³ в. „Стара планина“, бр. 1/7 август 1876 г.

Трудно може да се определи броят на българите, участвали във войната. Според някои сведения, от средите на емиграцията във Влашко и от българските земи се събират около 2500 души. В Македония, Пиротско и Нишко действат самостоятелно чети, които също трудно могат да се включат в общия брой доброволци. Българските доброволци действат изцяло по Моравското и Тимошкото направления. Водачи на чети са легендарните воеводи Панайот Хитов, Филип Тотю, Илю Марков, Симо Соколов, Иван Кулин, Христо Македонски, Филип Симидов, Цеко Петков, Сидер войвода и др. Тук можем да се доверим на Панайот Хитов. В неговите пространни записки върху цялостната му бунтовна дейност, издадени през 1978 г. под името „Как станах хайдутин“, той изброява 8 чети с воеводи: Панайот Хитов, Илю Марков, Филип Тотю, капитан Райчо Николов, Тодор от Шумен и Зандрук Филипович (руски офицер), дядо Иван от с. Въртоп, Лазар Костов и Христо Македонски (бивш четник от четата на Хаджи Димитър Асенов). Повечето са формирани в Кладово. Хитов дава и сведения за тяхната численост, като посочва и общия брой – 3060 четници¹⁴.

Интересни са сведенията във възрожденския печат, които навеждат на мисълта за непрекъснат революционен процес в българските земи на Османската империя. В редица дописки четем, че през лятото на 1876 г. все още има недогорели огнища на Априлското въстание, а из Балкана бродят чети. Голяма част от тях се вливат в бунтовните процеси на запад от българските земи, оттам – в българското опълчение по време на Руско-турската война 1877-1878 г. Т.е. – оставаме с впечатлението за непрекъснат темп на националноосвободителното движение в периода на Източната криза 1875-1878 г., а ако прибавим и предходното десетилетие – след 1865 г., когато се оформя националноосвободителната идеология, разгръща се четническото движение, създават се ТБЦК, БРЦК и Вътрешната революционна организация на Васил Левски, ще се убедим в стремежа на българите към свободата. В броя си от 22 юни 1876 г. в. „Възраждане“ пише: „Между тем с минаването на български чети и воеводи из Сърбия, което се извърши тия дни, нашите въстаници в Балкана получили са всичките елементи, които им са нужни, за да се организират и устроят в полкове, като правилна войска. И наскоро българските въстаници ще започнат операциите си с нова енергия и ще се покажат достойни, за да поемат върху си един голям товар от общото дело...“¹⁵. Вестник „Нова България“ пише за български

¹⁴ Хитов, П. „Как станах хайдутин“, С 1982 г., с. 285.

¹⁵ в. „Възраждане“, бр. 3/22 юни 1876 г.

въстаници в Нишко и Видинско и за проведените от тях сражения срещу турците при прохода Кадъбоаз (дн. Белоградчишки проход) и при Адлие (дн. гр. Кула)¹⁶. Отново този вестник в рубриката си „Разни новини“ помества дописка на Одески вестник за сражение на 1200 български въстаници с турска войска „шест часа на север от Татар Пазарджик“ и добавя, че „и къде Габровската планина станало друго сбиване, което се свършило в полза на българите“. Дописката е от 18 юни, т.е. – след повсеместния разгром на Априлското въстание¹⁷. В същия брой вестникът публикува дописка, че в Балкана „сега пак хвана да са дими. Къде Сливен в Планината, около Габрово и Шипка, както в Троянската и Врачанската планини станали са нови сбивания помежду въстаниците и турските башибозуци...“ Същият вестник в броя си от 12 юни публикува следната информация: „Известяват ни из Т. Пазарджик, че съобщението на трите главни лагера, Габровски, Пазарджик и Врачански, са въстановило; това изново насърчавало въстаниците, които са укрепени в тези места, и броят им значително се уголемява“¹⁸. От рубриката „Дописки на „Нова България“ научаваме, че във Видинско и Белоградчишко бродят „многобройни чети от български въстаници; но тях турците наричат хайдути, а всичкото им внимание е обърнато към Сърбия, отдето много се страхуват“¹⁹. В рубриката „Телеграми“ на в. „Стара планина“ е публикувана телеграма от Землин, датирана от август 1876 г., в която пише, че „въстанието в България е започнало да расте изново. Много волинтири са се записали“²⁰.

Мога да цитирам още много материали, които споменават български въстаници, а не българи като част от сръбската или сръбско-българската войска. Обясненията на тези факти са следните: или има поддържане и възобновяване на бунтовния поход, стимулирано от събитията на запад от българските територии, или това вече е част от координираните действия на балканските народи срещу Османската империя. Безспорно е едно – че българите не са склонили глава и се опитват да се възползват от завихрилите се обстоятелства. По принцип идеята е била въстанието в България да се вдигне по време на надигане в Сърбия и навлизане на руски войски в територията на Османската империя. Панайот Хитов свидетелства, че „събирането на четите започна на 1 април 1876 г.“²¹ Дори е имало уговорка със сръбското правител-

¹⁶ в. „Нова България“, бр. 10/30 юни 1876 г.

¹⁷ Пак там, бр. 13/10 юли 1876 г.

¹⁸ Пак там, бр. 5/12 юни 1876 г.

¹⁹ в. „Нова България“, бр. 10/30 юни 1876 г.

²⁰ в. „Стара планина“, бр. 2/14 август 1876 г.

²¹ Хитов, П. Как станах хайдутин, С 1982 г., с. 215.

ство за доставка на пушки и муниции. След това обаче нещата се обръщат и „намерението ни да вдигнем българския народ на оръжие трябваше да се разбие в жестоката дързост на дипломацията, която и сега се оказа толкова безобразна, като разгласи, че това въстание застрашава мира в Европа“²² (*става въпрос за въстанието в Босна и Херцеговина – б. м. Н. С.*). Писмото е от 1 януари 1876 г. В края на писмото войводата и другите автори на писмото – неговите съмишленици Илия Йованович, Леополд Десанич и Светозар Деспотович, подновяват молбата си да бъдат осигурени 2000 пушки и муниции и да им се позволи да влязат в Турция през сръбската граница. В своите спомени легендарният войвода разказва за отказа на българските водачи на Априлското въстание да изчакат, докато Сърбия бъде готова да им помогне. Как биха се развили събитията при един такъв сценарий е трудно да предположим, но най-вероятно османската държава и армия биха били затруднени да водят борба на няколко фронта.

Отчитайки духа на великосръбския шовинизъм, роден и обоснован от Илия Гарашанин още през 1844 г., много изследователи на събитията смятат, че истинската цел на Сърбия е не да подпомогне Босна и Херцеговина в борбата им, а да осъществи идеала за „Стара Сърбия“, която е включвала както техните земи, така и български територии в Тимошко и Видинско. Изхождайки от тази теза, можем лесно да си обясним цялостното поведение на Сърбия по време на войната, както и отношението ѝ към българските участници в нея. Противоречията започват още в началото на войната. Йован Ристич настоява българските чети да се наричат „старосръбски“, а българите – „стари сърби“ или арнаути (за тези, произлизащи от Поморавието, Косово и Северозападна Македония). А че там е имало преобладаващ български етнически елемент е видно от изследванията на Гаврил Занетов²³. В тези територии текат асимилационни процеси още от XVII-XVIII век. Някои български воеводи, като Симо Соколов, се поддават на агитацията, но други като Илю Марков и Христо Македонски се противопоставят категорично, а Любен Каравелов по тази причина отказва по-нататъшно сътрудничество със сърбите.

При събирането на четите в Кладово се настоява за премахането на българските знамена и воюване на нашите чети под сръбски флаг. В. „Възраждане“, издаван в Браила от Светослав

²² сб. 100 години от Априлското въстание и Ботевата чета 1876, т. I, С 1976 г., с. 30, док. № 14.

²³ Занетов, Г. Населението по долината на Велика Морава, С 1918 г.; Занетов, Г. Българи на Морава, С 1914 г.; Занетов, Г. Западни български земи и Сърбия. История и география, С 1917 г.

Миларов, Тодор Пеев и Иван Драсов, публикува в няколко свои броеве в рубриката „Българските чети в Сърбия“ свидетелствата на четник от четата на Филип Тотю. Той разказва, че след като пристигнали в Кладово, където се събирали българските чети, заварили четите на Панайот Хитов и Христо Македонски, които били под сръбски флаг. Четата на Филип Тотю се възпротивила на настояването да свалят българското знаме, но били заплашени, че ще бъдат разоръжени и принудени да отстъпят. По-късно, в Зайчар, след застъпничеството на И. С. Иванов, председател на Българското общество в Кишинев, и майор Киреев, на българите било разрешено да осветят своите бойни знамена редом със сръбските²⁴. Тук коректността изисква да уточним, че като представители на подчинен етнос в рамките на друга държава българите не са имали право да се бият под собствен флаг, а единствено като част от войската на относително суверенното княжество Сърбия. Самият руски офицер майор Киреев, според свидетелствата на Панайот Хитов, е носил сръбска майорска шапка²⁵. Но пренебрежителният и асимилаторски подход на сръбските управляващи кръгове и на сръбските командири е факт и според други свидетелства, които предстои да анализираме.

Българските чети и доброволци се включват с ентузиазъм и надежда в бойните действия, след което успешно доказват качествата си в редица решаващи сражения. За тяхното „мъжество и храброст“ в битките на 16 септември при Кревет – Гредетин и на 3 и 4 октомври при Зайчар свидетелства руският подполковник А. М. Милорадович, а командващият руско-българската бригада ген. Черняев в свое интервю казва, че „в съединение с русите българските дружини ще покажат чудеса от храброст“²⁶. И това наистина се случва. Български чети преминават старопланинските проходи по посока на Чипровци и Берковица, а четата на Тодор Велков води съвместни боеве с въстаниците от с. Ново село (Видинско). Смесен сръбско-български отряд начело с майор Киреев участва в ожесточено сражение при с. Раковица (Видинско), но претърпява поражение, а самият Киреев загива в битката. Спомените на легендарния войвода Панайот Хитов „Как станах хайдутин“ представляват летопис на целия негов бурен и отдаден на Отечеството живот, но и подробна хронология на действията на българските чети в хода на Сръбско-турската вой-

²⁴ В. „Възраждане“, бр. 13/29 септември 1876 г.

²⁵ Хитов, П. Как станах хайдутин, С 1982 г., с. 222.

²⁶ Генов, Ц. 90 години от създаването и бойните подвизи на руско-българската бригада в Сръбско-турската война 1876 г., във: Военноисторически сборник, 1966 г., кн. 2, с. 25; Илюстрированная хроника войны, Санкт-Петербург, 1878-1879, т. I, с. 24, цитирана в Генов. Ц. Освободителната война 1877-1878 г., С 1978 г., с. 24.

на от 1876 г. Можем да проследим настъплението на неговата чета в българската територия – до прохода Кадъ боаз (дн. Белоградчишки проход), през върховете Бабина глава и Бабин зъб, селата Мали извор и Топли дол, Чипровци, до връх Св. Никола (в западна Стара планина). В. „Възраждане“, който поддържа рубриката „Българските чети в Сърбия“, в своя брой от 9 септември 1876 г. предава разказа на участник в четата на Филип Тотю, според когото след превземането на Чипровци четата стига Влашко село (дн. с. Царевец във Врачанския Балкан) и се доближава до Враца²⁷. Но им било заповядано да се върнат към Княжевац. Участват в боевете при Княжевац, Алексинацка баня и при манастира „Св. Стефан“. На 26 август бойният им път завършва при Делиград. Тук четите били разформировани и включени в сформирания Руско-българска бригада под командването на ген. Черняев. Панайот Хитов описва картината, която намира в Делиград – как капитан Райчо Николов и „други офицери българи“ не искали да вземат повече участие в боевете, защото нямали вече надежда за освобождението на България²⁸. И продължава: „...знаех, че сръбското правителство няма сериозни намерения да воюва, а иска само да се провъзгласи за независимо и княз Милан да стане крал, за да може да краде по-много и да опропасти сръбския народ ...“²⁹ В стила на народните поговорки, простичко и точно, войводата споделя, че „в таз Сръбско-турска война не се знаеше ни кой пие, ни кой плаща“³⁰.

Според историка К. Манчев „Сръбските опасения от решаването на българския въпрос се проявяват още по време на учредяване на Българската екзархия през 1870 г. Белград тогава протестира пред Портата и цариградската патриаршия срещу териториалния обхват на екзархията; настоява се тя да действа като българска национална църква само в границите на някогашната Търновска патриаршия. По време на Източната криза от 1875-1878 г. идеята за Сърбо-България или Българо-Сърбия вече е забравена, сега на преден план стои съперничеството и противопоставянето, а Балканският съюз от 1866-1868 г. е погребан“³¹. Според други източници този процес тече още от 40-те години на XIX век. Началото на сръбската пропаганда срещу българите и прицелът към завладяване на български територии се оформя

²⁷ В. „Възраждане“, бр. 16/9 септември 1876 г.

²⁸ Хитов, П. цит. съч., с. 237.

²⁹ Хитов, П. Как станах хайдутин, С 1982, с. 220.

³⁰ Пак там, с. 246.

³¹ Манчев, Кр. История на балканските народи, том I, С 2001 г., Руско-турската война 1877-1878 г. и балканските народи, с. 343.

през годините 1847-1848-1849, след бунтовете в Нишко, Видинско и Пиротско, когато сърбите се окуражават след победите си в тези територии³².

В. „Възраждане“ цитира чешката и сръбската преса, които си позволяват критики и упреци към българското участие във войната. Пражкият вестник „Политик“ пише: „Може да се случи, щото Сърбия да се принуди в собствения си интерес да се откаже от всяка нататъшна офанзивна (пристъпателна) операция към България, но нека не товарят отговорността за тая случайност върху военното управление, защото то не е никак криво, а *криви са единствено само Българите, които в много отношения не оправдаха полаганите върху тях очаквания*“ (курсивът е на редактора – б.м. Н. С.)³³. Сръбският вестник „Исток“, след като пише за сръбските надежди българите да напълнят Балкана с въстанически чети, заключава: „... но сега видим, че турската вила е забодена твърде дълбоко в тялото на Българите, тъй щото това тяло е почти вече престанало да живее политически и народно“. И хвърля вината за промяната в стратегическите планове на войната отново на българите: „Ние напуснахме Зайчар и Княжевац и се облегнахме на по-добрата стратегическа линия в Моравската долина...“³⁴

Ако проследим свидетелствата и настроенията на оцелели участници в събитията, ще се убедим, че те са имали чувство за изпълнен дълг и са били убедени, че отношението на сърбите към тях е плод на ревност, интриги и великосръбски интереси. Зад тези емоционални нагласи обаче прозира основната причина за българо-сръбския разнобой. А именно – двата народа са имали диаметрално противоположни цели в общата борба. Българските участници във войната се включват в нея, вярвайки, че войските ще настъпят в българските територии и ще допринесат за освобождението на България. От своя страна Сръбското княжество е целяло постигането на собствената си независимост и еманципация от Османската империя. В подкрепа на това съждение е разказът на Панайот Хитов, който предава разговора си с военния министър на Сърбия. Думите на министъра са: „Три дена да удържи Сърбия война с Турция, стига й!“ Размишлявайки над думите му, Хитов стига до извода, че Сърбия „няма намерение да воюва както трябва, нито пък да завзема някой край. Това тридневно воюване не ще бъде за друго, освен да се обяви

³² Mintschev, Iv. Mich. La Serbie et le mouvement national bulgare, Lausanne, Librairie central des Nationalités, 1918, p. 71.

³³ В. „Възраждане“, бр. 8/12 август 1876 г.

³⁴ Пак там

Сърбия за независима държава“³⁵. Тънките сметки на Сърбия и Черна гора стават ясни от дописка във в. „Нова България“, който цитира в. „Тагеблат“. Според тази дописка черногорският княз е изпратил министъра си Станко Радович в Емс, Берлин и Виена, за да представи на участниците в Берлинската конференция при какви условия въстанието в Босна и Херцеговина може да бъде прекратено. А именно – Босна да бъде предадена на Сърбия, а Херцеговина – на Черна гора³⁶. В бр. 8 от 27 юни с. г. вестникът цитира маджарските вестници, че на състояло се съвещание на босненските и херцеговински войводи те провъзгласили сръбския княз Милан за княз на Босна, а черногорския княз Никола – за княз на Херцеговина.

Така първоначалният замисъл за съвместни действия на братски славянски народи срещу общия иновърен враг се разбива в усложняването и утежняването на отношенията между съюзниците. Някои данни в източниците навеждат на мисълта, че промяната в позицията на сърбите и обръщането им срещу българската национална кауза е следствие от вътрешнополитическа промяна. През лятото на 1876 г. в Белград взема връх партия, която съветва да не се допускат българите да влизат откъм Сърбия, а да се задържат в помощ на сръбските войски. Тази партия е мечтаела всичко, което се случва на Балканския полуостров, да става под сръбско име и със сръбско лидерство³⁷. „Тогава се захванаха в Кладово ония безкрайни бъркотии, ония злоупотребления с волентирите, ония кражби, тайни убийства, ония кавги грозни и други колосални глупости...“ Българските доброволци са посрещнати от „интриганти, които не познаваха българските интереси или не искаха да знаят за тях“. Мисията на българите да се бият под българско знаме, за българско име и да осъществят целта си да навлязат в Българско се проваля, те са разпокъсани на малки части и праснати „на разни страни“ в състава на сръбските бойни тела, а един „дух лукав плетеше се като змия наред българското дело в Сърбия, той отрови, разстрои и унищожи всичко!“³⁸

Много са свидетелствата и дописките, публикувани на страниците на българския възрожденски печат, които илюстрират срина на българо-сръбските отношения и на надеждите на българите за решаване на българския въпрос с помощта на сръбското оръжие. Много са и данните за последиците от този срыв,

³⁵ Хитов, П. Как станах хайдутин, С 1982 г., с. 217.

³⁶ в. „Нова България“, бр. 7/19 юни 1876 г.

³⁷ в. „Възраждане“, бр. 11/22 август 1876 г.

³⁸ Пак там

изразяващи се в нежеланието на българските доброволци да продължат участието си във войната. Панайот Хитов разказва за четата на майор Райчо Николов, която се бие при Тимок, но е принудена да се върне в Делиград. Тогава Хитов видял „офицери българи, които седяха, гледаха и не искаха да вземат участие, защото нямало веч надежда за освобождението на България³⁹. Вестник „Възраждане“ описва как българите са плачели от срам, принудени да се върнат от границата, как сърбите ги посрещат с псувни и ги пращат в сръбската войска и как сърбите ги изоставят при Зайчар и турците избиват много от тях⁴⁰. Вестник „Нова България“ публикува още по-потресаващи факти, разказани от очевидец – как, по примера на сърбите, българите са „попържани“ във вестниците и от руси, чехи, немци и пр.; как публично българите са наричани „овци, говеда, телета, шпиони, калпазани, предатели“; как няма нито дума в сръбските вестници, документи и дописки за българите...⁴¹ В следващия брой на вестника същият очевидец разказва за случай, в който българска чета под командването на офицера с български произход Стоянов е била подложена на „приятелски огън“, докато минава през едно дере с разположени по височините сръбски кордони⁴².

В същото време българската общност в емиграция страда от липса на информация за движението на българските доброволци във войната. Поредица от публикации в емигрантската преса илюстрират пълното информационно затъмнение, което налагат сръбското командване и сръбските управляващи кръгове. Например, във в. „Нова България“ е публикувано отворено писмо до редактора от група българи от Турну Магуреле, в което питат какво се случва с даренията им за изпращане на техни сънародници в Сърбия, оплакват се, че нищо не се чува за тях. „Това ви казваме тъй, защото са научаваме, че нашите решителни юнаци са навъртат и до днес около сръбските войски, които ги не пускат за да преминат в отечеството си ... Дано бъдем излъгани, но, както са научаваме, колкото българи минават в Сърбия, всичките са изпращани за Босненските граници, под управлението на сръбски предводители“⁴³. В своя брой от 16 септември 1876 г. в. „Възраждане“ пише, че, веднъж излязат ли от Кладово, „няма никой да попита що стават, де се изпровождат, какво вършат? Ето, до днес хиляда хора загинаха, а никой ги не знае. Такваз е съдбата

³⁹ в. „Възраждане“, бр. 18/16 септември 1876 г.; Хитов, П. Как станах хайдутин, С 1982, с. 237.

⁴⁰ в. „Възраждане“, бр. 18/16 септември 1876 г.

⁴¹ в. „Нова България“, бр. 29/4 септември 1876 г.

⁴² Пак там, бр. 30/9 септември 1876 г.

⁴³ в. „Нова България“, бр. 14/14 юли 1876 г.

на нашите чети“⁴⁴.

Всичко това ранява душата на българите в техния изстрадан стремеж към свобода, а Иван Вазов в своята втора стихосбирка „Тъгите на България“, издадена в Букурещ през 1877 г., публикува стихотворението си „Подъл ли е българският народ?“, вдъхновено именно от тези събития. Интересен е неговият коментар под линия, показателен за изострянето на българо-сръбския диалог: „Написано по повод крайно оскърбителния език на сръбските вестници към нашите доброволци в Сърбия и към българите изобщо през Сръбско-турската война от 1876 г. Това раздражение, извикано от неуспехите на сръбското оръжие и от шовинизма на известни сръбски кръгове, се почувствува много тежко от емиграцията ни в Румъния и събуди скръб и силно негодувание, отзвук на които са тия стихове. Искрен привърженик на идеята за сръбско-българско братство, аз ги считам като израз на едно преходно възбуждение и ги поместих тука като характерни за настроенията в оня исторически момент“. Ето част от стихотворението:

*Да! Братя същи, да, братя родни,
от нас по-силни и по-свободни,
с вода възвряла ни днес поляха.
Вий сте род долен - ни те казаха, -
вий сте род долен и низко племе,
за смърт решено от много време;
от робство дълго сте веч изгнили
и кръв нечиста ври в вашите жили!
Не сте славяне, а стадо хора,
що в робство трае и мре в позора.*

В същата стихосбирка Вазов публикува и стихотворението си „При Морава“, посветено също на Сръбско-турската война, в което чувствата са по-различни, защото отразяват друг, по-ранен етап от сръбско-българските отношения:

*Сърби, българи и руси
в кръв оквасени лежат
и разделят помежду си
една слава, една смърт.*

И Вит, и Дон, и Морава

⁴⁴ В. „Възраждане“, бр. 18/16 септември 1876 г.

*през далекий небосклон
поздравляват се тогава,
братски пращат си поклон!*

Споразумението, което е подписано след приключване на военните действия, съдържа следните клаузи:

1. Status quo ante bellum за Сърбия;
2. Едно поправление на границите в полза на Черна гора;
3. Пълна административна автономия за Херцеговина и Босна;
4. (само) реформи за България⁴⁵.

Всичко изложено дотук отразява вечната динамика и зле прикривана двойственост в отношенията между балканските народи, дължащи се на недостатъчно изчистени обстоятелства във времето назад. Изводите, които могат да се направят, са следните:

- Въстанието в Босна и Херцеговина, започнало през лятото на 1875 г., задвижва поредица от събития и процеси на Балканския полуостров, в които се намесват много политически субекти и интереси;
- Българите виждат в събитията от 1875 г. възможност за разрешаване на българския национален въпрос и се включват с порив и ентузиазъм в тях. Раздвижването не престава с потушаването на Априлското въстание, а продължава с четите по Балкана и в боевете по време на Сръбско-турската война. Отново се заражда идеята за славянското единство;
- Сблъсъкът между целите на сръбските управляващи кръгове и тези на българските доброволци във войната поражда разнобой в действията и влошаване на българо-сръбските отношения. Това се отразява върху ефикасността на участието на българите във военния конфликт;
- Въз основа на така стеклите се обстоятелства и подписания след войната договор можем да направим извода, че ако Сърбия беше победила, претенциите ѝ за присъединяване към нея на западните български територии (около Видин, Кула, Белоградчик и др.) биха били съвсем реални и постижими. В този смисъл, поражението на Сърбия във войната и запазването на старите ѝ граници е изгодно за България.

⁴⁵ В. „Възраждане“, бр. 19/1 октомври 1876 г.

THE SERBIAN-MONTENEGRIN-OTTOMAN WAR OF 1876 AS A PROJECTION OF UNITY AND DISUNITY BETWEEN BULGARIANS AND SERBS DURING THE NATIONAL REVIVAL

Nelly Stoyanova

Regional Historical Museum - Vratsa

Abstract: The Serbo-Montenegrin-Ottoman War of 1876 remains an insufficiently studied topic in Bulgarian historiography, particularly with regard to the relations between Bulgarian volunteers and the Serbian military units that took part in it. In this respect, the war represents a projection of the complex relations between Bulgarians and Serbs throughout the entire period of the National Revival and the national liberation struggles. These relations ranged from aspirations and concrete steps toward cooperation and coordinated action to the underestimation and repression of Bulgarian detachments by the Serbian command. Owing to both objective and subjective factors, the initial plan for coordinated action between the military operations west of the Bulgarian-inhabited territories and the Bulgarians within the interior of the Ottoman Empire was not realized.

As a result, in the course of the hostilities the true intentions of the Serbian ruling circles gradually became evident—namely, not to support Bulgarian liberation aspirations, but to pursue their own nationalist objectives of annexing Bosnia and Herzegovina and consolidating Serbian positions in the Balkans.

Keywords: Bosnia and Herzegovina; Serbo-Turkish War; General Chernyaev; Morava Valley; South Slavism

Нели Стоянова

Уредник

Отдел „История на България XV – XIX век”

Регионален исторически музей – Враца

Враца, пл. „Христо Ботев” № 2

E-mail: nelly_nen@abv.bg